

המילואאים בן העולמות

הרבה מאוד מחקרים עסקו בתפקידו הייחודי של מוסד המילואאים כגורם מתווך בין הצבא לבין החברה האזרחית. מאמר זה מראה כי לתופעה הזאת של אזרחים-חיילים יש השפעה מרחיקת לכת לא רק על רמת המאקרו, רמת החברה הישראלית, אלא גם על רמת המיקרו – על אנשי המילואאים עצמם

«מבוא

מה ידוע לנו על השירות במילואאים, ועד כמה אנו באמת מבינים את הדינמיקות המאפיינות את התופעה הייחודית הזאת? בשנים האחרונות, ובפרט מאז פרוץ האינתיפאדה הנוכחית, אנו עדים לעיסוק ציבורי הולך וגובר בשירות המילואאים ובמקומו של מערך המילואאים בחברה הישראלית. אין מחלוקת כי העידן הנוכחי, המאופיין ברפורמות ובשינויים רבי משמעות בצביונו של צה"ל, משפיע גם על מבנה המילואאים ובעיקר על דפוסי השירות במילואאים. יחד עם זאת, נדמה כי דווקא על רקע האזכור החוזר ונשנה של המילואאים כחלק

מהשיח הציבורי בישראל ועל רקע השימוש התדיר במונח "משבר מוטיבציה" ביחס למילואאים מתחוורת ועולה המסקנה כי הידע שנצבר על התופעה ועל הדינמיקות המאפיינות אותה עדיין מצומצם ביותר.

במסגרת המאמר הנוכחי ברצוננו להרחיב את נקודת המבט על המילואאים ולהציע מסגרות אנליטיות חדשות ומודלים אלטרנטיביים לבחינת מקומם של המילואאים בחברה הישראלית.

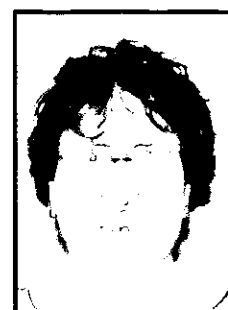
הגישה המקובלת לחקר הצבא שמה דגש על מבנה הצבא ועל יחסי צבא-חברה מנקודת מבט מקרו-חברתית. נקודת המוצא שלנו, לעומת זאת, גורסת כי הטיפול המחקרי המועט שהוקדש למילואאים וזוויות המבט המוסדיות הצרות שאיפיינו אותו עד כה מנעו הבנה מקיפה יותר של התופעה והתעלמו מסוגיות יסוד של, המתבטאות גם ברמה המיקרו-חברתית, כגון: מה מאפיין את חוויית השירות במילואאים מנקודת מבטם של החיילים? מהן הדילמות המתעוררות בעקבות דפוס כזה של שירות צבאי? מהם יחסי הגומלין הנוצרים בין אנשי המילואאים לבין המערכת הצבאית הסדירה?

«שוליותם של מחקרי המילואאים בישראל

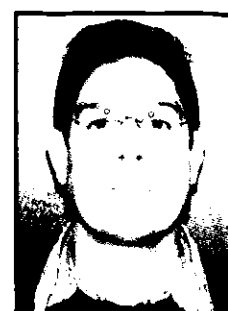
הזנחתם של המילואאים כתחום מחקר ראוי בולטת בעיקר על רקע העיסוק הסוציולוגי העשיר בחקר הצבא בישראל וביחסי הגומלין בינו לבין החברה הישראלית, ומהיותם של המילואאים מאושיות האידיאולוגיה המגדירה את צה"ל כ"צבא העם". אף שחוקרים שונים הקדישו מאמצים רבים לבחינת מעמדו של צה"ל ולהשפעותיו על החיים החברתיים בישראל, המילואאים כמעט שלא זכו להתייחסות מחקרית משלהם, וגם כשזו נעשתה, היא נטתה להיות עקיפה בלבד וללא התייחסות כלשהי לחוויה של השירות במילואאים. לא רק זאת, גם כאשר מבססים החוקרים את ממצאיהם על ראיונות

«ניר גזית
«דוקטורנט באוניברסיטה
העברית

«ד"ר עדנה לומסקי-פוד
«מרצה בכירה
באוניברסיטה העברית

«פרופסור איל בן-ארי
«האוניברסיטה העברית

שנעשו עם חיילי המילואים, הם בדרך כלל מעדיפים להתייחס לתקופת השירות הסדיר של החיילים ולא לתקופת שירותם במילואים. לדוגמא, במחקרה על מלחמת לבנון ריאיינה ליבליך (Lieblich, 1989) חיילי מילואים, אך התמקדה בחקר חוויותיהם מתקופת שירות החובה. באופן דומה חקר איל בן-ארי (Ben Ari, 1999) יחידת מילואים שפעלה בחברון בעת האינתיפאדה הראשונה, אך גם הוא ניתח את מודל החיילות של חיילי המילואים כמודל המשותף לכלל החיילים הקרביים בצה"ל ולא למילואימניקים בלבד. על רקע זה ראוי לשאול: מדוע הפכו המילואים לתחום כה מקופח בעשייה המחקרית על הצבא בישראל? האם הדבר נובע מקיפוח ארגוני של מערך המילואים בתוך הצבא הסדיר, ומכך שעד לאחרונה לא היה מי שיקדם את הנושאים ואת הסוגיות הקשורים בו? או שמא מדובר בביטוי להיות האקדמיה מגויסת (מדעת או שלא מדעת) לביצור התפיסות הרווחות סביב

«מערבותם הפעילה של האזרחים במאמץ הביטחוני באמצעות שירות המילואים מביאה ל"אזרח" חלקי של המערכת הצבאית, אך גם למיליטריזציה חלקית של הזירה האזרחית»

צה"ל? בהחלט ייתכן כי השניים קשורים זה בזה וכי אנו עדים לשיתוף פעולה שבו הצבא והאקדמיה גרמו להדרתם של המילואים מהמחקר ולהצגתם כסוגיה פחות דחופה או ככלל לא רלוונטית לבירור.

התפיסה הזאת הביאה לכך שמרבית המחקרים החברתיים שנעשו עד כה על צה"ל נטו להתמקד בחקר המערך הסדיר תוך התעלמות כמעט מוחלטת מצבא המילואים כתחום מחקר אוטונומי.

מה בכל זאת נחקר ונכתב על המילואים בישראל? במסגרת הצבא נערכו כמה מחקרים אשר בחנו את שיעורי הגיוס ואת רמת המוטיבציה של אנשי המילואים בתקופות שונות, אך מכיוון שמדובר במחקרים פנימיים, הם בדרך כלל לא זכו לפרסום מחוץ לשורות צבא. באקדמיה, לעומת זאת, התאפיין בדרך כלל המחקר החברתי על המילואים בנקודת מבט תיאורטית פונקציונליסטית. גישה זו מתעניינת בתפקיד שממלאים המילואים בהסדרת יחסי הגומלין בין הזירה הצבאית לבין הזירות האזרחיות השונות. בראש ובראשונה מדגישה הגישה הזאת את היותם של המילואים מנגנון

המבטיח גיוס נרחב של משאבי כוח האדם הדרושים בעיתות שגרה וחירום. על רקע הדומיננטיות של נושא הביטחון הלאומי, גיוסם של אנשי המילואים נתפס כצורך לאומי, אשר דוחק הצידה צרכים ותביעות של הזירות האזרחיות השונות, ובכך הוא מצמצם את התחרות בין תת-המערכת החברתית הצבאית לבין תת-המערכות החברתיות האחרות (למשל המשק) סביב ניצולו של משאב זה (Horowitz & Kimmerling, 1974). אולם המילואים הם יותר מאשר מאגר זמין של כוח אדם. הורביץ וליסק (1989) מצביעים על האופן שבו המילואים פועלים כמנגנון חברתי, המבטא את הגבולות החדירים שבין הזירה הצבאית לבין הזירה האזרחית ואשר תורם לוויסות ביניהן. מעורבותם הפעילה של האזרחים במאמץ הביטחוני באמצעות שירות המילואים מביאה ל"אזרח" חלקי של המערכת הצבאית, אך גם למיליטריזציה חלקית של הזירה האזרחית. דגם ייחודי זה של יחסי צבא-מדינה, אשר יש המכנים אותו "עם חמוש", מונע את הפיכתו של הצבא לכת סגורה ואת התהוותה של "מדינת הקסרקטין" (שפירושה "שלטון של מומחים לאלימות"), אך יחד עם זאת מבטיח שהחברה תישאר מגויסת באופן תמידי. בכך מבטיחים המילואים את הפיקוח האזרחי על הצבא ואת השמירה על צביונה הדמוקרטי של המדינה לצד מילוי צרכיה הביטחוניים.

מאמרם החלוצי של הורביץ וקימרלינג (Horowitz & Kimmerling, 1974) על המילואים, אשר נכתב בתחילת שנות ה-70, מתאר מהם המנגנונים המניעים את התהליך הזה הלכה למעשה. גם הם מציינים כי המילואים תורמים ליצירתו של קונסנזוס חברתי סביב אתוס הביטחון הלאומי בישראל ולצירורו של הביטחון כאינטרס החשוב ביותר של החברה הישראלית, אולם לפי הורביץ וקימרלינג אין די בכך. מאמרם מדגיש כי השירות במילואים פועל לחידוד הזיקה שבין השירות הצבאי לבין מיקומם של פרטים ושל קבוצות במדרג החברתי. העמדתה של התרומה הביטחונית כמשאב חברתי הרלוונטי גם בזירות האזרחיות (למשל בתרגום הסטטוס של "חייל קרבי" או של הדרגה הצבאית ליוקרה חברתית) גורמת לכך שהשותפות של הפרט בעשייה הביטחונית נתפסת בחברה כמשהו חשוב ומשתלם שבעתיים. בנקודה הזאת מצביעים הורביץ וקימרלינג על כך שהשירות הצבאי בחובה ובמילואים פועל כמנגנון אשר קובע את מידת השותפות בקולקטיב ואת התגמולים החברתיים הנגזרים מכך. מעניין לציין שהם טוענים כי התהליך הזה מצליח להתקיים דווקא על רקע העובדה שההיררכיה החברתית הנוצרת מתוך השירות בצבא מצליחה לנתק את עצמה, כביכול, מקטיגוריות חברתיות אחרות ונפרדות, כגון מעמד ומוצא אתני; וכי המילואים יכולים לפעול כמנגנון אשר מצליח (אולי יותר מכל מנגנון אחר) למסך את אי-השוויון החברתי בישראל. הסתירה הזאת

מתיישבת בכך שההיררכיות החברתיות באזרחות (למשל ההיררכיה הסוציו-אקונומית) נתפסות כלא רלוונטיות למתרחש בזירה הצבאית, כי הרי "כולם עושים מילואים".

האסכולה הביקורתית במדעי החברה אימצה נקודת מבט שונה לבחינת המשמעות החברתית של המילואים. גישה זו ממקדת את תשומת הלב בתפקיד של המילואים בביצור עוצמתה של המדינה מול כוחות חברתיים מתחרים ובאופן שבו מנצלת המדינה את מוסד המילואים על מנת להניע תהליכים של מיליטריזציה בחברה. בהמשך לטענתם של הורביץ וקימרלינג, טוענת גישה זו כי השירות הצבאי, ובכלל זה שירות המילואים, משמשים כקריטריון מרכזי להגדרה של מהי חברות מלאה בקולקטיב ומהם תפקידיו וחובותיו של האזרח (Ehrlich, 1987; Shaw, 198). מימוש מלא של האזרחות נתפס בראש ובראשונה כיעד המושג באמצעות השירות בצבא, שמבטא הזדהות, מחויבות ונאמנות של הפרט למדינה. אולם החוקרים היוצאים מהאסכולה הביקורתית מדגישים כי השירות בצבא פועל כמכשיר המשמש בידי המדינה ובידי האליטות החברתיות לשם הכלה והדרה של אוכלוסיות שונות בחברה הישראלית. מנקודת מבט זו, הקונפליקט הצבאי והשירות בצבא פועלים כמנגנון ביחסי כוח ומנוצלים על-ידי המדינה ועל ידי הקבוצות החברתיות הדומיננטיות להעצמת כוחן בהתאם למידת התרומה למאמץ הביטחוני הקולקטיבי (ראו לוי, 2003).

המשותף למחקרים משתי האסכולות שצוינו לעיל הוא האופן שבו הם מצמצמים את נקודת המבט על המילואים לכדי בחינה מוסדית בלבד של יחסי הגומלין הכלליים שבין הצבא לבין המדינה והחברה הישראלית. לטענתנו, הבנה מקיפה יותר של מכלול הסוגיות הנלוות לשירות במילואים מחייבת לאמץ פרספקטיבה תיאורטית ואנליטית חדשה, התופסת את המילואים כמציאות צבאית ייחודית ושונה מהצבא הסדיר. פרספקטיבה זו אומנם מכירה בהיותו של מוסד המילואים תופעה המושפעת מיחסי הגומלין הכוללים בין הצבא לבין החברה, אך במקביל היא מבקשת להאיר

אותו כתופעה חברתית נפרדת; כלומר, כמציאות חברתית המאופיינת בשורה של דינמיקות המבחינות אותה מהדפוסים האחרים של השירות בצבא.

לשם כך אנו מבקשים להעתיק את מוקד הדיון מהמישור המאקרו-חברתי של התופעה, שאיפיין את הדיון המחקרי במילואים כחלק מיחסי צבא-מדינה-

חברה, ולפנות אל המישור המיקרו-חברתי שלה. בהמשך המאמר ננסה להראות כיצד ניתן להשלים את זווית המבט המוסדית הקיימת על-ידי התמקדות בניתוח הגורמים המעצבים את חוויית השירות במילואים. נעשה זאת באמצעות חשיפת הדילמות המעסיקות את איש המילואים ובאמצעות בחינת האופן שבו החוויות והדילמות האלה מקרינות על יחסי הגומלין בין אנשי המילואים לבין המערכת הצבאית הסדירה.

«« חייל-אזרח, אזרח-חייל: המילואימניק בין העולמות

ליסק והורביץ (1989) תיארו, כאמור, את הקשר שבין צבא וחברה באמצעות המטפורה של גבולות חדירים. על-פי ההמשגה הזאת, המילואים פועלים כמוסד חברתי, המביא להשפעה הדדית של הזירה הצבאית על הזירות האזרחית ושל הזירות האזרחיות על הזירה הצבאית. בהמשך למטפורה זו של גבולות חדירים אנו מבקשים לבחון כיצד הגבולות בין הזירה הצבאית לבין הזירות האזרחיות מתורגמים אל הרמה המיקרו-חברתית של שירות המילואים, וכיצד פעולתם של החיילים – כפרטים וכקבוצות – משפיעה על הדינמיקה של הגבולות האלה. אנו מציעים לנתח את חווייתם של אנשי המילואים ואת מיקומם בארגון הצבאי כתולדה של ניידותם בין העולם האזרחי לעולם הצבאי ומשהותם הבורזמנית בשניהם.

שירות המילואים מאופיין בתנועה מעגלית בלתי פוסקת: איש המילואים מתגייס לשירות (ולכאורה מתנתק מביתו האזרחי), מבצע שירות צבאי פעיל לפרק זמן מסוים, משתחרר מהשירות אל החיים האזרחיים (ולכאורה מתנתק שוב, הפעם מהזירה הצבאית), וחוזר חלילה. התנועה המחזורית בין החיים האזרחיים לבין השירות הפעיל בצבא גוזרת על איש המילואים הימצאות באזורי הגבול שבין הצבא לאזרחות. שהייתו של איש המילואים במרחב התפר שבין הזירה הצבאית לבין הזירות האזרחיות השונות שבהן הוא פועל, ובעיקר תנועתו המתמדת בין שני המרחבים החברתיים, הופכות את שירות המילואים לחוויה מורכבת, שניתן למצוא לה ביטוי בכמה מישורים.

ראשית, היותו של איש המילואים בסטטוס תמידי של אזרח ושל חייל מאפשרת לו – ואולי אף גוזרת עליו – "ראייה כפולה" (או "מודעות כפולה") של המציאות החברתית שבה הוא פועל. עמדה חברתית דואלית ואמביוולנטית זו – הנובעת מההחזקה המקבילה בשני הסטטוסים של חייל ושל אזרח בעת

«« אנו מציעים לנתח את חווייתם של אנשי המילואים ואת מיקומם בארגון הצבאי כתולדה של ניידותם בין העולם האזרחי לעולם הצבאי ומשהותם הבורזמנית בשניהם ««

מתמשך סביב התפקוד של איש המילואים בשתי הזירות גם יחד. המחויבות הכפולה הזאת עלולה לגרום ליצירתו של דיסוננס מתמשך. עצם החשש מהגעתה של המעטפה החומה ובתוכה צו הגיוס (השימוש שנעשה באחרונה בצווי שמונה ובצווי הגיוס החריגים רק החריף את הדבר) ובוודאי שהגיוס בפועל, מאלצים את איש המילואים להפעיל כל העת שיקולים של רווח והפסד ולהתייחס אל משאב הזמן שלו כאל כזה הנתבע ב־זמנית בשתי זירות פעילות שונות. הדואליות הזאת מעצבת את חוויית השירות במילואים גם כחווייה של אמביוולנטיות: איש המילואים מצוי כל העת "לא פה ולא שם", ובו בזמן מצוי ופועל בשתי הזירות גם יחד. מצב בעייתי זה עלול להביא לאימוצה של עמדה ביקורתית ומתנכרת כלפי הזירה הצבאית, שאלה המחויבות היא בדרך כלל חלשה יותר; ובאותו הזמן, כפי שנראה בהמשך, גם לפעול כגורם המעצב את המשאים־ומתנים שמקיים איש המילואים עם רשויות הצבא ואת תביעותיו. ההכרה בכך שהמילואים הם דפוס שונה של שירות

ובעונה אחת – גורמת לפרט לאמץ נקודת מבט מודעת וביקורתית יותר על המתרחש, בשונה מאנשים אחרים, הפועלים בתוך הזירה הצבאית או מחוצה לה. דוגמא מובהקת לכך היא, למשל, חוסר היכולת של אנשי מילואים רבים להתעלם מן ההשלכות של הפעלה חריגה של אמצעי אלימות על־ידי הצבא. בשונה מחיילי הקבע, למשל, המושקעים בצבא ורואים בו בסיס להתקדמותם האישית, חיילי המילואים רגישים הרבה יותר לאופני הפעלת הכוח, לעוצמתו ולמחיר הפעלתו. תופעה זו הפכה בולטת במיוחד על רקע הפעילות האינטנסיבית של צה"ל בשטחים ועל רקע הביקורת ההולכת וגוברת של אנשי מילואים בנוגע להפעלתם של אמצעי כוח מסוימים הפוגעים באזרחים בצד הפלסטיני. היבט נוסף המושפע מהעמדה החברתית של איש המילואים הוא המחויבויות הצולבות שבהן הוא מחזיק. השהייה המקבילה בשתי הזירות – הזירה האזרחית שבה הוא מושקע מבחינת מחויבויותיו כלפי משפחתו וכלפי מקום עבודתו, והזירה הצבאית שאלה הוא מגויס באופן מחזורי לפרקי זמן אינטנסיביים ומשתנים – יוצרת מתח

צבאי, המתקיים בעמדת הסף בין האזרחות לבין הזירה הציבורית הצבאית, מחזקת את המסקנה הגורסת שעל מנת שנוכל להבין הדינמיקות המאפיינות את התופעה עלינו לאמץ מסגרות אנליטיות השונות מאלה שיושמו עד כה בחקר הצבא הסדיר, ואשר יחדדו את ההבדלים בין המילואים לבין המערכים האחרים בצבא.

נקודת מוצא אפשרית לכך היא העמידה על תרבות המילואים כתרבות צבאית ייחודית, אשר מאופיינת בנורמות ובדפוסי ההתנהגות המיוחדים לאנשי המילואים ולא לחיילים אחרים. בהקשר לכך ראוי לשאול: מהו מודל החיילות המתעצב במילואים? כיצד מתנהגים אנשי המילואים בסיטואציות שירות ובמתארי פעילות שונים? כיצד משפיע הדבר על איכות תפקודם בצבא ובאזרחות?

אין מחלוקת כי קיימים כמה קווי דמיון בין השירות במילואים לבין השירות הצבאי בסדיר ובקבע. יחד עם זאת, על תרבות המילואים מופעלים כוחות נוספים, המעצבים אותה כתרבות שונה, ובהם:

1. המעבר החד והפתאומי מדפוס של חיים אזרחיים למסגרת שבה יש לעיתים להתמודד עם דרישות צבאיות נוקשות (כגון חוסר שליטה על משאב הזמן והחובה לציית לפקודות).
2. השהות התקופתית במרחב סוציו-תרבותי המאפשר, ולעיתים מחייב, דפוס שונה של התנהגות (למשל, הפעילות של הפרט במסגרת יחידתית אינטנסיבית בשונה מדפוס הפעילות בזירה האזרחית).
3. המחויבות הארגונית לצבא, המבוססת על רוח התנדבות ועל אמון ולא על סמכות וכפייה, בשונה מהתרבות הצבאית הסדירה. (מדובר במחויבות

המצויה לעיתים בסתירה לאינטרסים הפרטניים של החיילים באזרחות).

4. הנטייה לטשטש את תוקפה המעשי של ההיררכיה הצבאית הפיקודית (המעצימה את טשטוש הגבולות בין הצבא לאזרחות).

5. קונפליקט הסטטוסים הפוטנציאלי בין גילו של איש המילואים, מקצועו, דרגתו במקום העבודה האזרחי ועמדתו הסוציו-אקונומית לבין תפקידו ומיקומו ההיררכי ביחידה.

כל אלה הם מאפיינים

היוצרים את התנאים המניעים את איש המילואים לאמץ פרקטיקות ודפוסי התנהגות השונים מאוד מאלה המאפיינים אותו בשגרת החיים באזרחות, ואף מאלה שאיפיינו אותו כשהיה בצבא הסדיר. ביטוי לכך ניתן למצוא, למשל, בהתנהגותו של איש המילואים כחייל, באופן שבו הוא ממלא את משימותיו וכן בנטייה המוכרת של אימוץ דפוסי התנהגות ציבורית "לא רגילה", אשר נתפסת כנורמטיבית רק כאשר היא מתקיימת בזמן השירות במילואים (כגון: קללות, לבוש מרושל, יריקות, וסקסיסטיות). ניתן להתייחס אל התופעות האלה כאל ביטוי נוסף לפולקלוריציה הנוצרת סביב מוסד המילואים (כפי שקיים גם בתוצרי תרבות ישראלים פופולריים שונים), אך ראוי שנתייחס אליהן גם כאל הזדמנות לבחינת הסוגיות והדילמות המעסיקות את אנשי המילואים. דוגמא מצוינת לכך היא מחקרם של פייגה ובן-ארי על משמעותם של משחקי הקלפים בעת השירות במילואים (Feige & Ben Ari, 1991).

כאשר אנו מדברים על תרבות המילואים כעל תרבות צבאית ייחודית, חשוב להדגיש כי אין כוונתנו לקיומה של תרבות אחידה. מערך המילואים הוא הטרוגני – יש בו סוגים שונים של יחידות ודפוסים שונים של שירות צבאי. על רקע זה יש להניח כי קיימות תת-תרבויות מילואים שונות הנבדלות זו מזו. לשם המחשה, ניתן לצפות כי תרבות השירות במילואים של טייסי המילואים שונה מאוד מזו של חיילי החי"ר, ושתיהן שונות מאוד מזו של חיילי המילואים במערך תומך הלחימה (הלוגיסטי והמקצועי). יחד עם זאת, אנו מניחים כי האמביוולנטיות והדואליות הנובעות ממעברו החוזר ונשנה של איש המילואים בין העולמות מאפיינות את מערך המילואים כולו למרות ההבדלים בין תת-התרבויות.

« תפיסת המילואים בעיני המערך הסדיר: תועלת או איום? »

האמביוולנטיות המאפיינת את המילואים בצה"ל מועצמת על-ידי קיומן של תפיסות ארגוניות שונות המאפיינות את מערך המילואים ואת המערכת הצבאית הסדירה. הדבר בולט בראש ובראשונה ביחסם של המפקדים הסדירים אל חיילי המילואים, ובכלל זאת אל "בעיות המוטיבציה" במילואים. בעוד שהשיח הציבורי נוטה לתאר את

« ייתכן שאנשי המילואים מאיימים על דימוי העצמי של החיילים הסדירים, משום שהם מייצגים שילוב של בגרות, של מומחיות מהאזרחות, של מחויבות ושל אחריות. כתוצאה מכך עשויים המילואים מניקים לצייר את החיילים הסדירים כמי שטרם הגיעו לפרקם. מתח זה מועצם על-ידי פער הגילים בין שני המערכים »

מצב המילואים במונחים של "משבר" או אפילו של "משבר אומן", אנו עדים לכך שפעמים רבות המפקדים הסדירים אינם מסוגלים להבין לעומקם של דברים את האילוצים ואת התנאים המבניים שבתוכם פועל איש המילואים. פער זה גורם לנטייה להתייחס אל בעיותיהם של אנשי המילואים כאל לא יותר מאשר קשיים ארגוניים קצרי טווח. מתוך גישה זו נוטים המפקדים בסדיר לעיתים קרובות לראות בביטויים של תסכול ובבעיות "מוטיבציה" ("אני פראיר אם אני עושה מילואים") בעיות זמניות וחולפות ולא בעיות אימננטיות הנלוות לשירות המילואים וליחסי הגומלין בין שני המערכים הצבאיים. תהליך זה גורם לטשטוש צורכיהם הייחודיים של חיילי המילואים בקרב הצבא הסדיר ולהזנחת הטיפול בהם.

פעמים רבות גם שכבת הפיקוד במילואים אינה מצליחה לשנות את ההתייחסות המערכתית אל הבעיה. על-פי רוב המפקדים במילואים מגויסים לתקופות מוגבלות בכל שנה, ומשום כך הם אינם מסוגלים להניע שינוי ממשי בטיפולו של הצבא הסדיר במילואים. מעבר לכך, גם כאשר הם משרתים תקופות ממושכות יותר במילואים, הם עצמם עשויים לאמץ את נקודת המבט של המפקדים הסדירים.

היחס של המערכת הסדירה אל חיילי המילואים מלווה לעיתים גם בנימה של ביקורת ואפילו בתחושה שהמילואים מניקים הם איום (Ben Ari, 1998; Moskos, 1988). ניתן להסביר זאת משני כיוונים שונים. ראשית, נקודת המבט הביקורתית של חיילי המילואים עצמם כלפי המערכת הסדירה עשויה לצייר אותם כאנשי חוץ או כ"אאוטסיידרים". עצם השימוש במונח "מילואים" מבטא, בין היתר, נימה של הפחתה במעמד של אנשי המילואים ובהצגתם כ"לא ממש חיילים" או כמי שרק "ממלאים פערים" (Ben Ari, 1998). מכאן שחיילי הסדיר (מפקדים וחוגרים) נוטים פעמים רבות לראות באנשי המילואים חיילים שאינם עומדים

בסטנדרט המקצועי והמבצעי שמאפיין את החיילים הסדירים. גורם אחר לתחושת האיום עשוי לנבוע דווקא מן הכיוון ההפוך. ייתכן שאנשי המילואים מאיימים על דימויים העצמי של החיילים הסדירים, משום שהם מייצגים שילוב של בגרות, של מומחיות מהאזרחות, של מחויבות ושל אחריות. כתוצאה מכך עשויים המילואים מניקים לצייר את החיילים הסדירים כמי שטרם הגיעו לפרקם. מתח

זה מועצם על-ידי פער הגילים בין שני המערכים. למרות הפערים הקיימים בין המערכת הסדירה לבין מערכת המילואים ולמרות המתח הגלום ביניהן הצבא הסדיר מודע היטב ליתרונות הגלומים בהפעלתם של אנשי המילואים. ראשית, משום שחיילי המילואים הם חוליה המתווכת בין הצבא לבין החברה האזרחית, מחזק גיוסם את תדמיתו של צה"ל כצבא העם, הפועל מתוקף של לגיטימציה חברתית רחבה (הדבר נחוץ בעיקר כשצריך ליצור אווירת חירום ולרכז מאמץ (כפי שהיה, למשל, במבצע "חומת מגן"). שנית, מיקומם הייחודי של אנשי המילואים בין העולמות (האזרחי והצבאי) מאפשר להם לפעול ככוח המווסת את פעילות הצבא ומפקח עליו בסיטואציות פעילות רגישות (הצבתם של חיילי מילואים ושל מתנדבים בשירות מילואים במחסומים במרחב איו"ש היא דוגמה מצוינת לכך). יתרון אחר שהצבא הסדיר עשוי להפיק מאנשי המילואים הוא בניצול הידע האזרחי שהם מביאים עימם אל השירות. למידה של שיטות ניהול מתקדמות מהאזרחות עשויה לשפר את תפקודו של הצבא הסדיר ולהגדיל את יעילותו. ולבסוף, גיוסם של אנשי המילואים מונע את הפיכתו של הצבא הסדיר לקאסטה סגורה, ובכך הם תורמים לשבירת בידודה של המערכת הצבאית מן המערכות האזרחיות – בידוד אשר עלול להביא לביקורת ציבורית גוברת על הצבא.

«השירות המותנה: משא-ומתן מתמשך והחזרה הסמוי בין אנשי המילואים לבין הצבא»

מהסוגיות שהעלינו עד כה עולה המסקנה שהגבולות בין הזירה הצבאית לבין הזירה האזרחית הופכים לחדירים ולנזילים לא רק במישור המאקרו-חברתי או המוסדי, אלא גם ברמה המיקרו-חברתית. מכאן שהמילואים לא רק פועלים כמוסד חברתי המווסת את היחסים בין הזירה האזרחית והזירה הצבאית, אלא שתכונה זו מתגלה כעיקרון

החברתי המארגן המרכזי של השירות במילואים עצמו. כתוצאה מכך ניתן להבין מדוע חדירותם של הגבולות והמתח שנוצר סביב חדירות זו הופכים את יחסי הגומלין בין הצבא הסדיר לבין חיילי המילואים לכאלה הנושאים אופי של משא-ומתן מתמשך סביב דפוסי השירות במילואים וסביב השירות עצמו.

בהקשר הזה ראוי לשאול: מהן התביעות או התנאים שמעלים חיילי

«גיוסם של אנשי המילואים מונע את הפיכתו של הצבא הסדיר לקאסטה סגורה, ובכך הם תורמים לשבירת בידודה של המערכת הצבאית מן המערכות האזרחיות – בידוד אשר עלול להביא לביקורת ציבורית גוברת על הצבא»

תמריצים (חומריים ואחרים) נוספים, אשר יעודדו את נכונותם של אנשי המילואים להתגייס.

סיכום ביניים: שאלות חדשות ותשובות חלקיות במאמר זה ניסינו לקדם את הטענה כי יש צורך לאמץ פרספקטיבה חדשה לבחינת המילואים בישראל. גישה זו מדגישה כי בעוד שיש דמיון מסוים בין השירות במילואים לשירות בצבא הסדיר, מדובר למעשה בסוג אחר של שירות צבאי, שיש לו שורה של מאפיינים, ההופכים אותו לתופעה חברתית מיוחדת במינה.

היתרון בבחינת המילואים ברמה המיקרו-חברתית הוא כפול. ראשית, סוג כזה של ניתוח מאפשר לנו לעמוד על תהליכי היסוד המעצבים את התופעה ואת הדינמיקות המאפיינות אותה ברמה החברתית הבסיסית ביותר. כפי שהמחשנו בעזרת המטפורה של "בין הגבולות", השימוש במודלים אנליטיים מקוריים והרחבתה של הפריזמה התיאורטית פותחים פתח לשורה של שאלות חדשות על שירות המילואים ועל

המילואים בפני הצבא? מהו החוזה הסמוי והבלתי כתוב שבין אנשי המילואים לבין המערכת הצבאית? נראה כי ניתן לסכם את ציפיותיהם של אנשי המילואים מהצבא במשפטים הספורים הבאים: תן משמעות לשירות שלי בצבא, קרא לי רק כאשר אני באמת דרוש, נצל את זמני באופן יעיל, הכשר ואמן אותי באופן ראוי, כבד את שירותי ואת תרומתי, הענק לי תנאי שירות הולמים, כבד את עקרון השוויון בנטל.

אולם כיצד ניתן להעריך את מילוי הציפיות האלה בפועל? האם הצבא הסדיר אכן מודע למערך הציפיות ולתנאים שמציבים אנשי המילואים? האם הוא מתחשב בהם? ואולי חשוב מכך, האם חיילי המילואים עצמם עומדים על כך שהצבא ימלא אחר סעיפיו של החוזה הסמוי כתנאי להתגייסותם? מהניסיון ההיסטורי ומהמציאות העכשווית שמזמנת לנו האינתיפאדה הנוכחית ניתן ללמוד ששיעורי הגיוס של אנשי המילואים עולים בצורה חדה בעיתות חירום ובמצב של איום ביטחוני. אולם דווקא תופעה זו מצביעה על כך שנכונותם של אנשי המילואים להשתתף במאמץ הביטחוני מותנית בתחושת החירום שמצליח ליצור הצבא ובכך ששירותם של המילואימניקים ייתפס על ידם ועל ידי החברה כנחוץ, כיעיל וכהכרחי. תופעת הסרבנות במילואים בהחלט מבטאת שחיקה במילוי של התנאים האלה מנקודת מבטם של חלק מחיילי המילואים. ממד אחר של מערכת ההתניות שמעלים חיילי המילואים כלפי הצבא הוא דרישתם למחויבותו של הצבא לרווחת החיילים ולרווחת משפחותיהם בעת אסון. דוגמא בולטת לכך היא מאבקם של טייסי המילואים סביב סוגיית ביטוחם בעת שירות מילואים פעיל.

הדינמיקות האלה מאלצות את הצבא להשתמש בתבונה ובשיקול דעת בשני הכלים העיקריים העומדים לרשותו לשם גיוסם של אנשי המילואים: התשתית החוקית (חובת השירות) וצביונו של צה"ל כצבא העם (רוח ההתנדבות). הוויסות בין השניים מתחייב בעיקר על רקע העלתן של תביעות חדשות שמעלים אנשי המילואים – תביעות הנובעות מהביקורת על דפוסי הפעילות החדשים של הצבא (למשל, לחימה בתוך מרחבים אזרחיים), משינוי סולם הערכים בחברה ומשחיקת דימויו של צה"ל כצבא העם. נדמה כי היום, הרבה יותר מאשר בעבר, נאלץ הצבא לפנות יותר ויותר אל רוח ההתנדבות של אנשי המילואים ולהתבסס פחות ופחות על השימוש בכפייה. נראה שעל כך משפיעים המשאים-ומתנים שמקיימות קבוצות חברתיות שונות בישראל על עצם שירותן ועל התנאים שהן מעמידות לשירות (למשל, חרדים, דתיים-לאומיים, נשים וסרבני מצפון) (Ben Ari & Lomsky-Feder, 1999) וכן הדרישה הגוברת לנשיאה שוויונית יותר בנטל. על רקע הדרישות האלה נאלץ הצבא להקפיד יותר על מילוי חלקו בחוזה הסמוי עם אנשי המילואים ואף ליצור שורה של

«מיקומם הייחודי של אנשי המילואים בין העולמות והצבאין מאפשר להם לפעול כנוח המווסת את פעילות הצבא ומפקח עליו בסיטואציות פעילות רגישות. הצבתם של חיילי מילואים ושל מתנדבים בשירות מילואים במחסומים במרחב איו"ש היא דוגמא מצוינת לכך»

הדינמיקות המאפיינות אותו במציאות היומיומית וביחסי הגומלין שלו עם המערכת הצבאית הכללית. בהקשר לכך ראוי, למשל, לשאול: האם בכלל נכון לדבר על שלושה סגמנטים צבאיים שונים (חובה, קבע ומילואים)? עד כמה פילוח כזה תורם להבנת המתרחש בכל אחד מן המערכים ולהבנת האינטראקציה ביניהם? מהו הרכבו החברתי של מערך המילואים, וכיצד מידע כזה עשוי לתרום להבנתנו את התהליכים החברתיים המתרחשים ביחידת המילואים? באיזו מידה המילואים הם מקשה חברתית, או שמא הם משמשים זירה חברתית מיוחדת במינה ליחסים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית? ולבסוף, איזה סוג של שיח נוצר במילואים סביב חובת השירות, ומהם הכוחות החברתיים עצמם המעצבים שיח זה במהלך השירות

עצמו?

- Ben Ari E., **Mastering Soldiers: Conflict, Emotions and the Enemy in an Israeli Military Unit**, Oxford, Berghahn Books, 1998
- Ben Ari E., "Masks and Soldiering: The Israeli Army and the Palestinian Uprising", In **The Military and Militarism in Israeli Society**, ed. E. Lomsky-Feder, E. Ben Ari, pp. 169-190, Albany, NY, State University of New York press, 1999
- Ben Ari E., Lomsky-Feder E., "Introduction: Cultural Constructions of War and Military in Israel", In **The Military and Militarism in Israeli Society**, ed. E. Lomsky-Feder, E. Ben Ari, Albany, NY, University of New York Press, 1999
- Ehrlich A., "Conflict, War and Social Change", In **The Sociology of War and Peace**, ed. C. Creighton, M. Shaw, pp. 121-142, London, McMillan, 1987
- Feige M., Ben Ari E., "Card Games and an Israeli Army Unit: An Interpretive Case Study", **Armed Forces and Society** 17, 429-448, 1991
- Horowitz D., Kimmerling B., "Some Social Implications of Military Service and the Reserves System in Israel", **European Journal of Sociology** 15, 262-276, 1974
- Moskos CC., **The Military, More than Just a Job?** Washington, Peramon-Brassey's, 1988
- Shaw M., "Introduction: War and Social Theory", In **War, State and Society**, ed. M. Shaw, New York, St. Martin's Press, pp. 1-21, 1984

הצורך בבירור מעמיק של שאלות אלה ואחרות הופך באחרונה לדחוף יותר ויותר, בעיקר על רקע התעצמותו של השיח "המשברי" סביב המילואים וסביב מעמדו הציבורי של צה"ל בחברה הישראלית. בנקודה הזאת טמון היתרון הנוסף בהעמקתו של חקר המילואים בישראל ובהרחבתה של זווית המבט על הנושא. נדמה כי אין מחלוקת שמשמעותם של המילואים חורגת מגבולותיו הארגוניים של הצבא. ההכרה בהיותם של המילואים אחת מהחוליות העיקריות המחברות ומפרידות בין הזירה הצבאית לזירות האזרחיות השונות הופכת אותם לתופעה אשר בירורה עשוי לשפוך אור לא רק על עולם המילואים עצמו, אלא גם על יחסיה הכוללים של החברה הישראלית עם צה"ל – ואולי בזאת חשיבותם המרכזית. מבחינה זו, הפנייה לרמה המיקרו- חברתית של חייל המילואים וההתמקדות בעמדתו החברתית המיוחדת כחייל-אזרח מאפשרות לנו לעמוד מקרוב על הדינמיקות הנוצרות בין שתי הזירות – הצבאית והאזרחית – ועל התהליכים היסודיים ביותר המעצבים את הדינמיקות האלה. במילים אחרות, עלינו לראות בחייל המילואים עצמו ובעולמו מנגנון המתווך בין שתי זירות והפותח פתח להבנתם של תהליכי המאקרו סביב מעמדו החברתי של הצבא בכלל.

«מקורות»

- יגיל לוי, צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל, תל-אביב, ידיעות אחרונות, 2003

